

ства нове Југославије. Ово је и најобимнији дио његових казивања. Догађаји су ту приказани у пет великих цјелина: Окупљање авијатичара, Пробијање 250 ваздухопловаца до Дрвара, У војној мисији код западних савезника, Пред групом ваздухопловних дивизија и (последња цјелина) Рапорт 6666 борбених летова у завршним јуришима за коначно ослобођење Југославије.

Књига Божа Лазаревића је крупан допринос историографији југословенског ослободилачког рата и револуције, а тиме и историографији другог свјетског рата. Поједини дјелови и поглавља те књиге су и једини документи о револуционарним токовима како у предратном тако и у ратном периоду. Она даје основна сазнања о раду КПЈ у предратној југосло-

венској војсци, о оним мукама у илегалу куда су се кретали Лазаревић и његови сарадници, као и о војној мисији код западних савезника.

Једна од карактеристика Лазаревићевих казивања јесте то што себе ни у каквој ситуацији не ставља у први план, већ на то мјесто ставља догађаје и процесе. Његова су казивања логична и плијене читаоца. Скоро за сваку личност дата су кратка објашњења, што књигу чини комплетнијом. Књига је илустрована са неколико карактеристичних фотографија и докумената, што јој даје још већи значај за изучавање сложене проблематике југословенског револуционарног покрета и ослободилачког рата и социјалистичке револуције.

Јован Р. Бојовић

Енес Пелидија, БОСАНСКИ ВИЛАЈЕТ ОД КАРЛОВАЧКОГ ДО ПОЖАРЕВАЧКОГ МИРА

Веселин Маслеша, Сарајево 1989, стр. 300

Обраду „источног питања“ с правом је Васиљ Поповић сматрао једним од најбитнијих проблема у историји југословенских народа, па и свих балканских народа. Пораз Османског царства под Бечом означио је почетак краја његовог опстанка на Балкану, али је његова „болест трајала“ дуго – близу 250 година. Најзападнији дио Османског царства био је босански ејалат, који је од 1683.

до 1878. године за Османско царство био „експериментална“ провинција слабења власти, њених облика злоупотреба, буна и устанака, вјерских нетрпељивости и знатних миграционих промјена. Што је „вријеме ишло даље то су се историчари све мање „упуштали“ у озбиљнија и систематичнија проучавања. Вјероватно због недостатка архивске грађе, која од историчара са српскохрватског

језичног подручја тражи изузетан напор. Старост рукописа увећава тешкоће у том ванредно озбиљном напору. Сремски Карловци и Пожаревац у историју „Источног питања“ ушли су у историјски атлас као изузетно важна насеља у којима су се ријешавале границе између Аустрије, Венеције и Османске империје, у чијим се саставима (осим мале Дубровачке републике) налазио цјелокупан југословенски живаљ. Наши су народи на тим мировним уговорима третирани више као објект историје, а нарочито су „хајдуци и ускоци“ били средство манипулација зараћених страна и служили као разлог поштовања одредаба тих уговора. И поред низа „негативног“, из облика хајдучког дјеловања изникли су и први облици организоване борбе и тежњи да наши народи постану субјект у „источном питању“.

Да би се боље схватила суштина проблема у вези са босанским вилајетом (1699–1718), по Е. Пелидији било је потребно обратити пажњу на спољне и унутрашње односе османске државе као и зараћених држава (Венеције и Аустрије). До овог суда Пелидија је дошао на основу научних радова о том периоду: Јозефа фон Хамера, Исмаила Хакки Узунчаршалија, Потемкина, А. Мортонa и Драгољуба Живојиновића. Сви су ови аутори о босанском вилајету писали фрагментарно и маргинално. Први историчар који је покушао да обради историју босанског вилајета од 1463. до 1850.

године био је Сафит-бег Башагић. Његове научне резултате озбиљна историографија оцијенила је ипак „политички обојеним“, пошто је науку „подредио буђењу националистичке свијести муслиманског народа у Босни“, стављајући ислам (вјеру) на пиједестал фетиша и занемарујући поријекло и језик, који су битни параметри у формирању националне свијести. И поред наведених тенденција, његова „кратка упута у прошлост Босне и Херцеговине (1863–1850)“ може бити од користи, јер се аутор користио „турском“ грађом различите архивске вриједности. Његово дјело изазвало је и друге историчаре да још садржајније и озбиљније уђу у историју „босанског вилајета“, користећи архиву из бечких архива. Напори Беча сванако су имали други стил и приступ чињеницама од „источњачког“, па су то у бити двије различите филозофије приступању послу и понашању. Без коришћења обје школе и критичног проматрања, историчар би остао на дилетантском нивоу. Стварањем југословенске државе 1918. године и озбиљнијих предуслова за изучавање историје босанског вилајета, јавила се читава плејада историчара (Владимир Скариф, Владимир Ћоровић, Хамдија Крешевљановић, Васили Поповић), који улазе у проблеме много озбиљније од оних којима су се бавили претходни историчари.

По формирању бројних научних институција (већина их је у

Сарајеву) у БиХ после 1945. године босански вилајет постаје предметом озбиљног проучавања. Објављено је више студија, чланака, прилога и расправа о низу проблема из овог домена. Ипак се осјећала празнина за период од карловачког (1699) до пожаревачког (1718) мира. Све до појаве студије Е. Пелидије која је темељена на примарној архивској грађи и на ваљаним научним радовима претходних историчара.

Монографија Е. Пелидије састоји се од пет глава, које су поређане по хронолошком реду (полазећи од општег ка посебном). У првој глави „Османско царство и европске земље од 1699. до 1714. године“ Пелидија износи тезу да је „растројство цјелокупног друштвено-политичког система Царства“ (мисли се на Османско – примј. М. Б.) јачало „офанзивну моћ“ Венеције и Аустрије за све успјешније ратове. Слабост Османлија се нарочито испољила у распаду тимарског система и још лошијем функционисању локалне власти, нарочито провинцијама које су биле далеко од централне власти у Цариграду. Пораз под Бечом (1683) аутор с правом истиче као почетак краја господарења Османлија у Средњој Европи. Најбољи доназ били су Дубровчани, који су се још у тону преговора у Карловцима плашили да не дођу уз непосредну границу са Млечанима. Разлог за ованву политику Дубровника била је економска и политичка рачуница: „боље слаба османска империја него

јака Венеција“ која ће господарити Јадранским морем и обалом „која не трпи конкуренцију а не жели дијелити монопол“. Још један битан моменат за историју наших народа наводи Пелидија у оцјени последица Карловачког мира који је „утицао на организацију нове војне крајине“. Хабзбурговци су у новоосвојеним крајевима, између Купе, Уне и Саве, основали неколико капетанија, при чему је основно тежиште одбране пренесено са Купе на Уну. Друга глава Пелидијине студије насловљена је „Босански вилајет од карловачког мира до турско-млетачког рата 1714. године“. Најзначајнији дио ове главе односи се на миграциона кретања становништва и на „однос локалних власти према народу и активност хајдучких чета са млетачке и аустријске територије“. По оцјени аутора, миграциона кретања су била једна од основних карактеристика босанског вилајета у првим годинама 15. вијека. Да би поткријепо своју тезу, аутор наводи Портино писмо (1701) враћено босанском намјеснику с упозорењем на „незаконите поступке представника локалних власти“ у пограничним крајевима према Млетачкој Републици и Дубровачкој Републици. За науку су наведени подаци драгоцени нарочито са српскохрватског језичког и етничког аспекта. У крајњој оцјени проблема види се да нема „хомогених“ етничких подручја. Аутор наводи податак да се из Херцеговине знатан дио српског становништва населио на

подручју Старе Црне Горе, а из југоисточне Херцеговине на млетачкој територији, на подручју Херцег-Новог. За проблем миграционих кретања Пелидија даје сљедећи суд: „било је право јачег и дрског“. То је узнемиравало не само хришћанско него и муслиманско становништво. На основу документације Пелидија закључује да је Porta „свакодневно слала наредбе да се зауставе незаконити и насилни поступци, над појединцима или читавим мјестима“, али то није давало резултат, па из тога изводи закључак да се хајдучки и ускокки покрет стварао из самоодбране, „а не из авантуризма“.

Трећа глава Пелидијине студије „Војно уређење Босанског вилајета (1699–1714)“ дио је књиге у којем је дата структура војске (спахије, јаничари и тврђавске постаје). Ту су дати драгоцјени егзактни подаци и за културну историју (мисли се на тврђаве и њене остатке). Ова утврђења постала су основа за настанак многобројних насеља на босанско-херцеговачком подручју.

Четврта и пета глава студије односи се на „ратно доба“ (1714. до 1718). У четвртој глави дата је „анатомија“ ратних сукоба Венеције и Османске империје од децембра 1714. до јула 1716. године. Анализу сукоба аутор је резимирао сљедећом констатацијом: „Сматрајући да је довољно држати (мисли се на Венецију – примј. М. Б.) се неутрално и извлачити неке користи из ратова које

су везале европске државе а не дајући никакав озбиљнији повод. Порти, дужд и Сенат су вјеровали да ће за дуже вријеме таквом политиком задржати мир на својим границама“ (стр. 149). Бољи познаваоци историје Европе у 18. вијеку без дубљих премишљања доћи ће до ваљаног закључка да је овај рат био „почетак краја“ за Венецију, а њену улогу против Османлија надонадила је Русија појавом Петра Великог (на европској позорници) и његових сљедбеника. У четвртој глави је дато и обиље података о „понашању“ Дубровника, који је својом „вјештином дипломатије успијевао да очува своју државу а да се не замјери ни једној од зарађених страна, па чак да их и не поткупљује, што је било права дипломатска вјештина и умјетност“.

Пета глава студије односи се на вријеме од јуна 1716. до јула 1718. године. Акцент је на ратним сукобима Аустрије и Османске империје. По оцјени аутора, повод за овај сукоб био је незадовољство зарађених страна одлукама Карловачког мира из 1699. године. Стратешко мјесто сукоба био је Београд. Показало се: ко држи капије Београда тај има потпуну контролу средње Европе и „право“ утицаја на балканске хришћане. Ко буде дубље проучавао „источно питање“ доћи ће до закључка да је Аустрија као субјекат у Пожаревцу (1718) године територијално највише ушла у „употребу“ Османског царства. Ратни и дипломатски успјеси Аустро-Угар-

сне 1878. године и 1908. нијесу одраз само њене снаге (као 1718. године), него и јачања Њемачке, Бизмаркове спољне политике и све већег „заостатка“ Русије да „арбитра“ као што је то чинила од 1815. до 1856. године. За разлику од претходних ратова, у аустријско-турском рату 1716–1718. године учешће становништва југословенског поријекла није праћено само емоцијама (нарочито на подручју Босне и Херцеговине). Поучени искуствима, српске старјешине били су опрезни пред искушењима. Ријешавају их како захтијева народ, а не по интересима Аустрије и Венеције. Суптилнији историчари налазиће извориште српског ослободилачког покрета у Црној Гори и Србији, чији су идеолошки циљеви стварање сопствене државе. Ово „понашање српског становништва“, с правом истиче Пелидија, уродило је мијењањем односа и филозофије српског становништва према „хајдучији“ и ускоцима. Њихова четовања нијесу се одвијала оним интензитетом као у XVII стољећу. Мада је било облик борбе против туђинских власти, четовање се задржало и у два сљедећа вијена, али не преовладава у филозофији и духовном животу српског народа.

С друге стране, „миграционо кретања словенског становништва послје Пожаревачког мира 1718. године имају физиономију различиту од претходних. Ратни мотиви нијесу преовлађујући, већ економски разлози. Правац кре-

тања вишка становништва пренасељених крајева све више се помијера према сјеверу, не узимајући планину већ равницу и ријеку као оријентир. Динарац губи на бунтовности а добија на радиности и обради земље и жели да је сачува. Тако насељеник постаје државотворнији.

Босански ејалат послје Пожаревачког мира карактерише још један период „успостављања ауторитета локалне власти“. Скоро сви послови цивилне и војне управе су концентрисани у рукама домаћег племства (стр. 267). Појам „домаће племство“ почетком XVIII вијена бољем познаваоцу историје осиног феудалног система у Босанском ејалату даје основа да у ту хипотезу сумња до апсурда. Познато је да су Османлије приликом освајања наших земаља уништавале крупно племство (хришћанске вјере), а и помоћне хришћанске редове послје 1526. године. Послје мохачке битке 1526. укинута су привилегије. С правом аутор истиче да поријекло није одредница статуса у Османској империји, него је то вјера. Ради се о племићима из босанског ејалата по поријеклу који су примали ислам и као такви постали војни и цивилни чиновници турске локалне власти и њени извршиоци. По правилу су били ближу власти него свом сопственом народу. Ово објашњење даје основа за уздизање „ејана“ а касније и капетана, који ће бити главни носиоци злоупотребе власти и добити епитет „барјактара босан-

ског јавашлука“, чија је жртва хришћанско становништво. Локална власт у босанском вилајету какву је приказао Е. Пелидија била је „привремена“. Централна власт је само привремено имала контролу над свим значајним пословима. Послије смрти Сулејмана Величанственог Порта није имала моћ да апсолутно контролише локалну власт у Царству, па ни у босанском ејалату. Овдје се више ради о оданости локалне власти из религиозних разлога и економских привилегија којима су били угрожени због неуспјеха турске војске у сукобу с Аустријом и успостављања граница како у Карловцима тако и у Пожаревцу.

Пелидијино дјело „Босански вилајет од Карловачког до Пожаревачког мира“ значајно је и за топономастику насеља у Босни и Херцеговини, па и шире. Села, па и градови, настали су око тврђава и утврђења дуж пограничних крајева. Њихови чиновници су дужни да према потреби обезбиједе радну снагу и новчана средства по стајама и утврђењима којима је то било потребно. Такође, била је успостављена боља комуникација

села и посада, као и узајамна зависност, што је условило јачање одбрамбене моћи граничног подручја.

Аутор је користио разноврсну примарну архивску грађу различитог поријекла. Посебну тешкоћу представљала му је фрагментарност те грађе, што условљава теже методолошко изучавање проблема и компоновање синтезе. Узимајући у обзир ове тешкоће, може се рећи да је Енес Пелидија написала значајно научно дјело из времена које је мало расвијетљено. Пажљивије научно проматрање овог дјела даје обиље података и другим научним дисциплинама за проучавање становништва Босне и Херцеговине, па и шире. Научна апаратура и рјечник термина, извори и литература, регистар личних имена и садржај доприносе да књига буде доступнија и кориснија читаоцу. Овим дјелом наша историографија је обогаћена значајном монографијом о периоду који је иначе био маргинално обрађен.

Милан Бајовић

Богумил Храбак, АРБАНАШКИ УПАДИ И ПОБУНЕ НА КОСОВУ И У МАКЕДОНИЈИ ОД КРАЈА 1912. ДО КРАЈА 1915. ГОДИНЕ
Врање 1988, стр. 235

Студија је написана на основу богатог архивског необјављеног материјала, објављених докумената, штампе, као и других историјских извора Србије, Црне

Горе, Аустро-Угарске, Италије и Француске. У студији је саопштено много до сада непознатих података.